

TRAPTAUTINĖ UNIFIKACIJA IR VALSTYBINĖ BIBLIOGRAFIJA

OSVALDAS JANONIS

Kiekviena valstybė savo patirtimi įsitikino, kad valstybiniai standartai gali efektyviai garantuoti bibliografinių duomenų mainus tik jos viduje. Plečiantis tarptautiniam bendradarbiavimui, kuriant tarptautines informacijos programas, suvokta, kad bibliografijoje, kaip ir kitose veiklos srityse, būtina tarptautinė unifikacija. Įvairių šalių valstybinės bibliografijos leidiniai turi būti rengiami pagal vienodus dokumentų rūšinės klasifikacijos ir atrankos principus, naudojant suderintą bibliografinį aprašą, informacijos paieškos kalbas ir t. t. Bibliografinių procesų kompiuterizavimui reikėjo klasifikavimo, dalykinimo principų, formatų, techninių priemonių ir pan. tarptautinės unifikacijos¹. Rinkos sąlygomis kiekviena šalis suinteresuota rengti konkurentabilią valstybinės bibliografijos produkciją, atitinkančią tarptautinius reikalavimus. Šiuo metu vieningai pripažįstama, kad vienas iš svarbiausių šios rūšies bibliografijos efektyvumo kriterijų yra jos atitikimas tarptautines normas, taisykles ir reikalavimus.

Tarptautinė unifikacija garantuoja bibliografinių duomenų suderinamumą, kartu ir pasiekiamumą jais tarp šalių galimybę, bibliografinės informacijos visuotinį prieinamumą. Tarptautinių standartų diegimas padeda vartotojams teikti operatyvią informaciją apie įvairių pasaulio šalių dokumentus. Standartinis bibliografinis aprašas ir bibliografiniai įrašai suteikia galimybę suprasti įrašą ir tuo atveju, kai vartotojas aprašo kalbos nemoka.

Tarptautinės unifikacijos reikšmė automatizuojant valstybinę bibliografiją, organizuojant bibliografinių duomenų mainus visiškai akivaizdi ir tam nereikia papildomų argumentų. Atkreiptinas dėmesys į tokius momentus. Tarptautinis standartizavimas – viena iš mokslo ir technikos laimėjimų diegimo į praktiką sąlygų – padeda sukcentruoti specialistų jėgas, išvengti tų pačių darbų dubliavimo įvairiose šalyse. Tarptautinių standartų diegimas taupo materialinius išteklius, dėl to bendras brangiai kainuojančių išteklių naudojimas tampa daug ekonomiškesnis. Mažoms šalims tarptautinis standartizavimas suteikia plačias užsienio pažangaus patyrimo naudojimo galimybes. Joms rengti valstybinę bibliografinę informaciją pagal tarptautinius standartus yra pati racionaliausia išeitis. Tarptautinių normų laikymasis didina jos efektyvumą, gerina produkcijos kokybę ir jos konkurencines galimybes, sudaro organizacinę techninę bendradarbiavimo su kitomis šalimis pamatą. Taigi galima teigti, kad tarptautinė bibliografijos unifikacija yra vienas iš didžiausių pastarųjų dešimtmečių laimėjimų, padėjusių realizuoti tarptautinius bibliografinių duomenų mainus

¹ Toliau vartosime standartizavimo terminą. Jis šiame straipsnyje reiškia ne tik standartų rengimo procesą, bet ir tarptautinių taisyklių, rekomendacijų, sąrašų (pvz., pradmens normų) rengimą.

mašinine forma. Jos dėka pavyko sukurti galingus tarptautinius bibliografinės informacijos tinklus.

Didėjantį tarptautinio standartizavimo vaidmenį liudija ir tai, kad jis tapo vienu iš pagrindinių IFLA ir jos padalinių darbo barų. 1976 metais Tarptautinis visuotinės bibliografinės apskaitos (UBC)² biuras išleido apžvalgą „Standardization activities of concern to libraries and national bibliographies : an outline of current practices, projects and publications“ („Bibliotekų darbo ir valstybinių bibliografijų automatizavimas : egzistuojančių projektų praktikos ir publikacijų apžvalga“). Jis buvo skirtas Paryžiuje 1977 metais organizuotam Tarptautiniam kongresui valstybinės bibliografijos klausimais. Jame buvo akcentuota, kad kiekvienas valstybinės bibliografijos centras yra atsakingas už visų šalyje išleistų dokumentų išsamių ar sutrumpintų bibliografinių aprašų sudarymą pagal tarptautinius standartus. Kongrese buvo rekomenduota naudoti tarptautinį standartinį aprašą, tarptautinius standartinius dokumentų numerius, kurti ISBN ir ISSN valstybines agentūras. Tarptautinio standartizavimo būklė ir perspektyvos, susijusios su einamąja valstybine bibliografija, vienu ar kitu aspektu buvo nagrinėjamos visose vėlesnėse IFLA sesijose. 57-ojoje sesijoje (1991 m.) vieningai pripažinta, kad be tarptautinio standartizavimo neįmanoma realizuoti nė vienos iš pagrindinių tarptautinių programų: Visuotinės bibliografinės apskaitos ir MARC formato (UBCIM), Visuotinio dokumentų prieinamumo, Informacijos pasaulinio perdavimo ir telekomunikacijos.

Seniausia tarptautinė standartizavimo organizacija yra ISO (Tarptautinė standartizacijos organizacija), įsteigta 1946 metais Londone. Jai priklauso beveik šimtas valstybių. Valstybinės bibliografijos standartizavimo srityje dirba ISO/TK 46–1946 metais įsteigtas techninis komitetas 46 „Informacija ir dokumentacija“. 1979 metais jis buvo pavadintas „Veiklos, susijusios su bibliotekinėm, dokumentacija ir informacijos centrais, indeksavimo ir anotavimo tarnybomis, archyvais, informacijos mokslu bei leidyba, standartizavimas“. Komitetą sudaro keletas pakomitečių: PK 3 „Informacijos ir dokumentacijos terminija“, PK 9 „Dokumentų pateikimas, identifikavimas ir aprašymas“ ir kt.

Tarptautiniu lygmeniu apsiribojama nedideliu universalių, fundamentinių standartų skaičiumi. Jų naudojimas yra savanoriškas kiekvienos valstybės reikalas. Ji pati sprendžia, kokių mastu jų laikytis, kiek perimti jų principus. Pagal savo turinį absoliuti tarptautinių standartų dauguma, palyginus juos su valstybiniais, yra bendresni, ne tokie išsamūs ir detalūs. Technikos pažanga, informacijos poreikių kaita, sukauptas standartizavimo patyrimas verčia nuolat peržiūrėti, tobulinti standartus, rengti naujus.

Kadangi Lietuvoje valstybinės bibliografijos kompiuterizavimas tarybiniais metais ėjo vangiai, Tarybų Sąjungos specialistai nepakankamai atsižvelgė ar savaip in-

² Literatūroje kartais šis terminas vėrčiamas kaip „universalinė bibliografinė kontrolė“, „universalinė bibliografinė apskaita“. Tai netikslius angliško termino „Universal bibliographic control“ vertimai. Šios programos esmę geriausiai atskleidžia lietuviškas atitikmuo „visuotinė bibliografinė apskaita“.

terpretavo tarptautinius standartus ir rekomendacijas, atgavus nepriklausomybę, Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras pasirinko racionaliausią problemos sprendimo būdą. Jo esmę sudaro tarptautinių standartų ir normų priėmimas. Tai atveria Lietuvai realias galimybes greitu laiku įsitraukti į pasaulinę informacijos sistemą, pradėti tarptautinius bibliografinės informacijos mainus. Dėl to tampa aktualus tarptautinio standartizavimo raidos ir dabartinės būklės tyrimas. Pagrindinis šio straipsnio tikslas yra apžvelgti su valstybine bibliografija glaudžiai susijusius tarptautinio standartizavimo objektus, apibūdinti Lietuvos valstybinės bibliografijos praktikai aktualius standartus.

Tarptautinio standartizavimo objektai. Jų skaičius nuolat plėtėsi. Šiuo metu standartizuojama terminija, bibliografinis aprašas, anotacijos ir referatai, informacijos paieškos kalbos, kodai, numeriai, informacijos paieškos procesai, bibliografinės informacijos pateikimas mainams įvairiu pavidalu ir pan. Vienaip ar kitaip su valstybine bibliografija susijęs transliteravimo, rinkmenų ir pan. tarptautinis standartizavimas.

Svarbiausią reikšmę turi terminijos standartizavimas. Terminų ir apibrėžimų pamatą sudaro ISO tarptautinis standartas 5 127 „Dokumentacija ir informacija. Terminų ir apibrėžimų žodynas“. Aprobuti ir pripažinti standartizuoti terminai ir jų apibrėžimai nuo 1981 metų skelbiami tarptautiniame žodyne. Išeistos jo dalys skiriamos pagrindinėms sąvokoms, tradicinėms ir naujoms dokumentų rūšims, informacijos paieškai, jos kalboms, informacijos perdavimui, teisiniams aspektams ir kt. Terminų ir apibrėžimų pateikiama taip pat IFLA parengtose rekomendacijose.

Valstybinės bibliografijos centrai labai suinteresuoti leidybos standartais, nes unifikuotas leidinių apipavidalinimas palengvina ir supaprastina jų bibliografinę apskaitą, garantuoja duomenų, būtinų valstybinei registracijai ir statistikai, išsamumą ir tikslumą. Priešingai, prastas leidimo duomenų įforminimas apsunkina bibliografų darbą. O jie labai suinteresuoti tuo, kad leidinyje būtų pateikti visi būtini duomenys apie autorius ir kitus dokumento rengėjus, leidėjus ir pan.

Geriausi rezultatai pasiekti tarptautiniu mastu standartizuojant bibliografinės informacijos pateikimo struktūrą – bibliografinį aprašą ir formatą. Jie turi lemiamos reikšmės bibliografiniam dokumentų apdorojimui bei tarptautiniams bibliografinės informacijos mainams. Šiuolaikinės valstybinės bibliografijos pamatą sudaro tarptauti is standartinis bibliografinis aprašas³ ir formatai. Vieningai pripažįstama, kad aprašo formos ir turinio standartizavimas yra viena iš sąlygų, lemiančių Visuotinės bibliografinės apskaitos programos efektyvumą.

Su bibliografiniu aprašu glaudžiai susiję žodžių ir žodžių junginių, publikacijų antraščių žodžių, tipinių žodžių trumpinimo standartai. Šiai standartų grupei priklauso ir serialinių leidinių antraščių trumpinimo standartai. Visi jie padeda suglaudinti bibliografinio įrašo informaciją.

³ Lietuviškoje specialiojoje literatūroje dažnai vartojamas netikslus angliško termino „International standard bibliographic description“ vertimas – „Tarptautinis bibliografinio aprašo standartas“. Tarptautinis standartis is bibliografinis aprašas neturi tarptautinio standarto statuso – angliško termino žodis „standard“ reiškia ne daiktavardį, o būdvardį.

ISO lygmeniu rengiami įvairių rašto sistemų transliteravimo lotyniškais rašmenimis taisyklių standartai. Jie skirti kirilicos, ivrito, arabų, graikų, japonų (kana), kinų ir kt. kalbų transliteravimui. Rusai mano, kad perspektyvi yra ir kitų kalbų transliteravimo kirilica kryptis.

Svarbus valstybinei bibliografijai yra pradmens ir formato standartizavimas. Šioje srityje pastaraisiais dešimtmečiais daug padaryta. Pagrindiniai principai išdėstyti tarptautiniame standarte ISO 2 709.

Nemažą tarptautinių standartų grupę sudaro standartai, susiję su bibliografinės informacijos pateikimu pačiame dokumente. Jie reglamentuoja klasifikacijos indeksų būtinumą, leidyklinę anotaciją, referatą, santrauką, bibliografinę juostelę, katalogo kortelės maketą ir kt.

Standartizavimo objektas yra ir technologiniai procesai (indeksavimas, dalykinimas). Standartai apibrėžia jų sąvokas ir reglamentuoja klasifikacijos sistemas (UDK, rubrikynus ir pan.).

Rengiami taip pat valstybių ir kitų geografinių vietovių, kalbų ir kitų kodų standartai.

Čia išvardytų ir nepamintėtų tarptautinio standartizavimo objektų visuotinai pripažintos ir išsamios klasifikacijos dar nėra. Įvairūs autoriai jos pamatu ima skirtingus požymius, kurie dažnai jų klasifikacijose susipina.

Šiame straipsnyje detaliau aptarsime bibliografinio aprašo, įrašo pradmens ir mašininį formatą standartizavimą bei tarptautines standartines dokumentų numeracijas.

Tarptautinis standartinis bibliografinis aprašas. Didžiausių rezultatų tarptautinio standartizavimo srityje pasiekta standartizuojant bibliografinį aprašą.

Bendrų tarptautinių aprašo taisyklių būtinumas buvo suvoktas prieš gerą šimtmetį, tačiau tik bibliografinių procesų kompiuterizavimas ir tarptautinio bendradarbiavimo plėtra davė impulsą realizuoti šią idėją.

IFLA Generalinė taryba 1954 metais sudarė darbo grupę, kurios pagrindinis uždavinys buvo tarptautiniu mastu koordinuoti katalogavimo principus. Katalogavimo komisija 1961 metais Paryžiuje surengė tarptautinę konferenciją katalogavimo principų klausimais. Konferencijos rezultatas buvo katalogavimo principų priėmimas. Jiems pritarė 53 valstybių atstovai. Konferencijos sprendimai tapo tolesnės katalogavimo teorijos ir praktikos plėtotės pamatu. Jie buvo aprašo vienodinimo tarptautiniu mastu pradžia.

1969 metais Kopenhagoje vykusiam tarptautiniame katalogavimo ekspertų pasitarime prieita prie bendros išvados, kad galima suvienodinti bibliografinį aprašą katalogams ir bibliografiniams leidiniams. Buvo nuspręsta standartizuoti aprašo formą ir turinį. Sudaryta speciali darbo grupė. Evos Veronos parengtas anotuotas Paryžiaus katalogavimo principų išdėstymas apsvarstytas IFLA 36-ojoje sesijoje (1970 m.).

1971 metais buvo sudarytas subsiduojamas IFLA katalogavimo sekretoriatas, kuriam vadovavo Doroti Anderson. Jo uždaviniai: tarptautiniu mastu koordinuoti ir standartizuoti katalogavimo taisykles ir praktiką; kaupti ir skleisti informaciją katalogavimo klausimais; palaikyti ryšius tarp katalogavimo ir bibliografinių organizaci-

jų; rengti tarptautinius standartizavimo projektus ir kt. Šiais metais buvo paskelbtas E. Veronos darbas „Statement of Principles adopted at the International Conference on Cataloguing Principles, Paris, october 1961: annotated edition, with commentary and examples“, o katalogavimo komisija išspausdino rekomendacijų rinkinį „La description bibliographique internationale normalisée (pour les monographies publiées en un volume ou en plusieurs volumes)“. Kaip pabrėžė D. Byrum, „šio dokumento teiginiai – tai daugelio kompromisų rezultatas ir jis neatspindi nė vienos iš tada egzistavusių katalogavimo taisyklių“⁴.

Lygiagrečiai buvo rengiamas ir serialinių leidinių aprašo projektas. Jis ir naujas pirmasis standartinis ISBD(M) leidimas pasirodė 1974 metais.

Pirmieji ISBD projektai orientavosi į mašininę informacijos apdorojimą ir mašininis bibliografinių duomenų mainus. Svarbus jų privalumas – galimybė taikyti vienas bibliografinio aprašo taisykles katalogams ir bibliografiniams leidiniams. Pagrindiniai jų tikslai: padaryti įrašą, sudarytą remiantis įvairiais šaltiniais, visuotinai suprantamą; palengvinti jo suvokimą nepaisant kalbinio barjero ir palengvinti įrašų transformavimą į mašinos skaitomą formą. Septynios aprašo sritys ir elementai jose turi savo skirmenis. Skirmenys buvo įvertinti kaip efektyvūs, lengvai suprantami.

IFLA 40-ojoje sesijoje (1974 m.) F. Burhardt išskėlė uždavinį parengti taip pat žemėlapių, filmų, paveikslų, magnetinių juostų, gramofono plokštelių ir kitų rūšių dokumentų standartinį bibliografinį aprašą.

ISBD rengimas tapo vienu iš svarbiausių tolesnės IFLA veiklos barų. 1975–1980 metų programoje buvo numatyta parengti žemėlapių, natų ir neknyginės medžiagos standartinį aprašą.

Kadangi skyrėsi kai kurios ISBD(M) bei ISBD(S) sritys ir kai kurie elementai ir tie skirtumai tapo kliūtimi kitų rūšių dokumentų aprašui rengti, ILFA Tarptautinio visuotinės bibliografinės apskaitos biuro pasitarimuose, Generalinės tarybos 41-ojoje sesijoje (1975 m.) katalogavimo komisija Jungtinio „Anglų-amerikiečių katalogavimo taisyklių“ pataisų komiteto pasiūlymu nusprendė parengti bendrąjį tarptautinį standartinį bibliografinį aprašą ISBD(G). Juo buvo siekiama garantuoti visų rūšių dokumentų aprašo vienodumą. Numatyta pagal jį rengti visus specializuotus aprašo standartus ir katalogavimo instrukcijas.

1977 metais buvo paskelbti: bendrasis tarptautinis standartinis bibliografinis aprašas ISBD(G), pataisytas serialinių leidinių aprašas ISBD(S), neknyginės medžiagos ISBD (NBM) ir kartografinės medžiagos ISBD (CM) tarptautiniai standartiniai bibliografiniai aprašai. Bendrasis ISBD davė gerų rezultatų ir tuoj buvo įvertintas kaip didelis pasaulinės bibliografų bendruomenės laimėjimas.

IFLA 43-ojoje sesijoje (1977 m.) nuspręsta sutelkti dėmesį į ISBD diegimą.

Nuo 1972 metų ISBD rekomendacijos pradėtos naudoti Didžiojoje Britanijoje, Vokietijos Federacinėje Respublikoje, nuo 1973 metų – Prancūzijos valstybinės bib-

⁴ Byrum J. D. ISBD : kas tai yra ir kaip juos taikyti // Bibliografijos žinios, 1994. Vilnius, 1995. P. 44.

liografijos leidinyje „Bibliographie de la France-Biblio“, 1974 metais – Vokietijos Demokratinėje Respublikoje, Kanadoje, JAV ir kt. šalyse. Sinoptinių lentelių duomenimis, 1974 metais ISBD (M) naudojo dešimt valstybių. 1975 metais savo valstybinės bibliografijos leidiniuose jį ėmė taikyti Nigerija, 1976 metais – Lenkija, Tunisas. Kygų apraše nuo 1976 metų pagrindiniais ISBD principais ėmė vadovautis Sąjunginiai knygų rūmai. Valstybinės bibliografijos leidiniuose taikyti tarptautinį aprašą primygtinai rekomendavo Tarptautinis kongresas valstybinės bibliografijos klausimais (Paryžius, 1977 m.).

1978 metais buvo paskelbtas peržiūrėtas ir papildytas tarptautinis standartinis monografijų bibliografinis aprašas. Pirmasis pataisytas standartinis leidimas buvo suderintas su ISBD (G).

IFLA 45-oji sesija (1979 m.) priėmė nutarimą visuose naujuose ISBD leidimuose išskirti privalomuosius elementus, kuriuos turės naudoti tos bibliografinės įstaigos, kurios nenaudoja išsamaus bibliografinio aprašo.

1980 metais paskelbtas senųjų (antikvarinių) monografinių leidinių ISBD (A) ir muzikos spaudinių ISBD (PM) tarptautiniai standartiniai bibliografiniai aprašai. Taigi jau 1980 metais visi ISBD buvo pataisyti.

IFLA 46-ojoje sesijoje (1980 m.) nuspręsta visus ISBD peržiūrėti kas penkeri metai. Taip bus galima juos pataisyti, patikslinti formuluotes, pasiekti didesnio jų logiškumo ir suderinamumo, operatyviau reaguoti į bibliografinio aptarnavimo poreikius ir tendencijas. Buvo numatytas 1981–1985 metų veiklos planas.

1981 metais buvo išleistas ISBD (M) vadovas⁵. IFLA regioninės veiklos skyrius ir Tarptautinis UBC centras paskelbė atskaitą apie ISBD naudojimo galimybes ne lotynų rašmenis vartojančioms kalboms⁶.

1987–1991 metais ISBD buvo peržiūrėti. Tekstai buvo paskelbti: 1987 metais – monografijų⁷, kartografinių leidinių⁸ ir neknyginės medžiagos⁹, 1988 metais – serialinių leidinių¹⁰, 1989 metais – bendrasis (pastarojo pataisyto leidimo anuotas tekstas išleistas 1992 metais¹¹). ISBD (M) peržiūrėtajame leidime realizuoti teiginiai, bendri įvairių rūšių dokumentų aprašui. Jame pateikta daugiau terminų ir jų apibrėžimų, labiau atsižvelgta į leidinių poligrafinio apipavidalinimo specifiką įvairiose pasaulio

⁵ Manual of annotated ISBD (M) examples. London, 1981. 106 p.

⁶ The application of the ISBDs in nonroman scripts a joint project of the IFLA Division on Regional Activities and the IFLA International Office for UBC. London, 1981.

⁷ ISBD (M) : international standard bibliographic description for monographic publications. Rev. ed. London: IFLA UBCIM Programme, 1987. VII, 62 p. ISBN 3-598-10953-9.

⁸ ISBD (CM) : international standard bibliographic description for cartographic materials. Rev. ed. London: IFLA UBCIM Programme, 1987. VII, 56 p. ISBN 3-598-10952-0.

⁹ ISBD (NMB) : international standard bibliographic description for non-book materials. Rev. ed. London: IFLA UBCIM Programme, 1987. VII, 74 p. ISBN 3-598-10954-7.

¹⁰ ISBD (S) : international standard bibliographic description for serials. Rev. ed. London : IFLA UBCIM Programme, 1988. VIII, 76 p. ISBN 3-598-10955-5.

¹¹ ISBD (G) : general international standard bibliographic description : annotated text. Rev. ed. London: IFLA UBCIM Programme, 1992. VIII, 36 p. ISBN 3-598-11084-7.

valstybėse. Peržiūrėtajam ISBD (S) pridėti du priedai: vienas skirtas aprašo lygmenims, antras – įrašui Rytų kalbomis. Buvo pašalinti ISBD (S) ir „ISDS vadovo“ priedavimai.

1988 metais paskelbti dokumento dalies ISBD (CP) aprašo taikymo nurodymai¹², 1990 metais – kompiuterinių rinkmenų tarptautinis standartinis bibliografinis aprašas ISBD (CF)¹³, 1991 metais – senųjų monografinių publikacijų ISBD (A)¹⁴ ir muzikos leidinių ISBD (PM)¹⁵ antras ir pataisyti leidimai. 1996 metais numatytas naujas neeksploatuojamas ISBD leidimas.

Daugelyje pasaulio valstybių ISBD išversti į valstybines kalbas. Pirmiausia jie pasirodė ispanų, portugalų, prancūzų kalbomis.

ISBD diegimas įvairiose pasaulio šalyse vyko labai nevienodai. Paprastai jis ilgiau užtrukdavo senas katalogavimo tradicijas turinčiose šalyse. Tuo tarpu trečiojo pasaulio šalyse šis procesas vyko greit ir neskausmingai.

Be abejo, ISBD – tik viena bibliografinį aprašą reglamentuojančių dokumentų dalis. Septintojo dešimtmečio pabaigoje ir aštuntajame dešimtmetyje pagal ISBD buvo peržiūrėtos daugelio valstybių katalogavimo taisyklės (anglų-amerikiečių, vokiečių ir kt.).

Tarybų Sąjungoje iki ISBD pasirodymo egzistavo savos bibliografinio aprašo taisyklės ir valstybinių standartų sistema, todėl teko etapais keisti nusistovėjusius principus. Valstybinis standartas 7.1 labiau atsižvelgė į pagrindinius ISBD teiginius. I. Čistiakova tvirtino, kad „Pravila sostavlenija bibliografičeskogo opisanija (6 t., 1986–1993)“ atitinka tarptautines rekomendacijas¹⁶. Tačiau vėliau su apgailėstavimu teko pripažinti, kad nepavyko suderinti bibliografinio aprašo norminių dokumentų su tarptautiniais. Sąjunginiai knygų rūmai atsisakė labiau paisyti duomenų pateikimo dokumento tvarkos. Ypač skyrėsi analizinis bibliografinis aprašas (duomenų pateikimo tvarka, trūko fakultatyvinio termino, reiškiančio abiejų aprašo dalių rūšį, atsisakyta tarptautinio standartinio numerio kaip privalomojo elemento ir t. t.)¹⁷.

¹² Guidelines for the application of the ISBDs to the description of component parts. London: IFLA UBCIN Programme, 1988. VIII, 22 p. ISBN 3-598-1056-3.

¹³ ISBD (CF) : international standard bibliographic description for computer files. London, 1990. V, 98 p. ISBN 3-598-10983-0.

¹⁴ ISBD (A) : international standard bibliographic description for older monographic publications (antiquarian). 2nd rev. ed. München; London; New York; Paris: Saur, 1991. XIII, 100 p. (UBCIM publications; new series, vol. 3). ISBN 3-598-10988-1.

¹⁵ ISBD (PM) : international standard bibliographic description for printed music. 2nd rev. ed. München; London; New York; Paris : Saur, 1991. 73 p. (UBCIM publications; new series, vol. 1). ISBN 3-59-10985-7.

¹⁶ Čistiakova I. G. Osnovnyje etapy razvitiija meždunarodnogo standartnogo bibliografičeskogo opisanija: (obzor zarubežnoj pečati). Rusų k. // Meždunarodnaja katalogizacija : daidžest zarubežnoj pressy. Moskva, 1994. Vyp. 1. S. 33.

¹⁷ Dudnik I. S., Kasparova N. N., Nadareišvili N. I. Novyj vzgliad na standartizaciju bibliografičeskogo opisanija. Rusų k. // Sovetskoje bibliotekovedenije. Moskva, 1990. Nr. 4, s. 42.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Tarybų Sąjungos bibliografinio aprašo norminiai dokumentai nustojo galios. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras nusprendė išsiversti į lietuvių kalbą tarptautinį standartinį bibliografinį aprašą. Dėl terminų lietuviškųjų atitikmenų problemos ir kitų priežasčių jų pasirodymas labai užtruko. Bendrojo tarptautinio standartinio bibliografinio aprašo ISBD(G) anotuoto teksto vertimas į lietuvių kalbą pasirodė 1995 metais¹⁸.

ISBD taikymui reikia didelių finansinių išteklių, todėl ne visos nacionalinės bibliotekos pajėgios rengti išsamiusius įrašus. Be to, jos suinteresuotos kuo greičiau sukataloguoti dokumentus. Mažesnėse bibliotekose trūksta darbuotojų, kurie būtų įvaldę ISBD. Todėl JAV Kongreso bibliotekoje kilo supaprastinto „Trumpojo monografinį bibliografinio aprašo nurodymų“ („Concise Guidelines for the Bibliographic Description of Monographs“ – CONCISE ISBD (M) idėja. Jo parengimą diktuoja ir žemutinės informacijos tarnybų ir bibliotekų grandies poreikiai. Paskutiniame XX a. dešimtmetyje prasidėjo naujas bibliografinio aprašo istorijos etapas – jo supaprastinimo etapas. Siekiama bibliografinę informaciją pateikti taupiau, kompaktiškiau. Be to, kompiuterizavimas reikalauja maksimaliai apriboti įvairių alternatyvų naudojimą.

Šiuo metu ISBD priežiūros grupė renka ir analizuoja pastabas dėl ISBD. Svarbiausias atliekamas mokslinis tyrimas – bibliografinio įrašo funkcinių reikalavimų projekto rengimas.

Pradmens norma*. Tarptautinis bibliografinis aprašas neliečia bibliografinių įrašų pradmens pateikimo taisyklių. Pradmens formavimas visada buvo svarbi kataloguotojo darbo dalis. Praktikoje gimė parankinės pradmens normų kartotekos, kurios padėjo suvienodinti pradmenis bibliotekų kataloguose. Ši problema tapo itin aktuali, kai prasidėjo tarptautiniai bibliografinės informacijos mainai. Buvo suvokta, kad nuo įrašo pradmens priklauso patikimos ir išsamios informacijos gavimas.

Principinės reikšmės bibliografiniam įrašui suvienodinti tarptautiniu mastu turėjo tarptautinė katalogavimo principų konferencija (Paryžius, 1961 m.). Joje priimti garsieji katalogavimo principai. Konferencijos dalyviai nutarė parengti ir paskelbti valstybių ir kitų administracinių-teritorinių vienetų pavadinimų formų sąrašą, anoniminių klasikos kūrinių antraščių sąrašą, leidinių, kurie gali būti aprašyti pagal formos pradmenį, kategorijų sąrašą. Buvo kreiptasi į oficialius valstybių delegatus ir komitetus rengti ir peržiūrėti katalogavimo taisykles pagal priimtus principus ir į juos atsižvelgti valstybinės bibliografijos leidiniuose. Konferencijoje valstybės, kuriose buvo

¹⁸ ISBD (G) : bendras tarptautinis standartinis bibliografinis aprašas : anotuotas tekstas / parengė IFLA Katalogavimo k-to įsteigta ISBD pataisų k-to darbo grupė ; iš anglų k. vertė Eduardas Macevičius. Vilnius : Lietuvos nac. M. Mažvydo b-ka. Bibliografijos ir knygotyros centras, 1995. [XII], 33 p. ISBN 3-598-11084-7.

* Literatūroje ir viešojoje kalboje angliskas terminas į lietuvių kalbą verčiamas terminais „autoritetingi duomenys“, „autorizuoti duomenys“, „įstatiniai pradmens duomenys“. Čia vartosime terminus „pradmens normos duomenys“, „pradmens normos duomenų bankas“.

naudojama prūsiškoji instrukcija (Austrija, Belgija, VFR), sutiko pradėti vartoti kolektyvinį autorių. Tai buvo didelis laimėjimas, atvėręs kelią pasauliniam bibliografinio įrašo unifikavimui, tarptautinio standartinio aprašo rengimui.

IFLA 32-ojoje sesijoje (1966 m.) TSRS katalogavimo komisijai buvo pavesta parengti Europos valstybių aukščiausiųjų įstatymų leidimo institucijų bei jų lygio institucijų unifikuoatų pradmenų sąrašą. Metodikos rekomendacijos, apėmusios 26 valstybių parlamentų, vyriausybų ir ministerijų oficialiuosius pavadinimus, rusų kalba paskelbtos 1974 metais¹⁹, Londone – 1975 ir 1979 metais²⁰.

IFLA 35-ojoje sesijoje (1966 m.) buvo apsvarstyti pagrindiniai katalogavimo principai ir sudaryta darbo grupė galutiniam rekomendacijų dėl kolektyvinio autoriaus naudojimo tekstui parengti (vadovas E. Verona). Tyrimas paskelbtas 1975 metais²¹.

Tarpvyriausybėje UNESCO konferencijoje dokumentacijos, bibliotekų ir archyvų nacionalinių infrastruktūrų planavimo klausimais (Paryžius, 1974 m.) valstybinės bibliografijos centrai buvo įpareigoti rengti savo šalies autorių ir kolektyvų normines formas. Kiekvienoje valstybėje rengiamų norminių duomenų masyvą naudoja ir kitos valstybės.

Pradmenų normų kartotekų idėjai pritarė IFLA 43-oji sesija (1977 m.). Tarptautinis UBC biuras pradėjo kaupti informaciją apie įvairiose pasaulio valstybėse esančius pradmenų normų duomenų masyvus.

Didelį postūmį vienodo katalogavimo idėjai realizuoti padarė kongresas valstybinės bibliografijos klausimais (Paryžius, 1977 m.). Jame sudaryta darbo grupė, kurios uždavinys buvo tirti kolektyvinio autoriaus pradmenų klausimą bei parengti nacionalinių autorių pradmenų normų kartotekos sudarymo principus.

1978 metais paskelbtas Europos anoniminių klasikos kūrinių antraščių sąrašas²².

IFLA 44-ojoje sesijoje (1978 m.) buvo sudaryta darbo grupė Tarptautinei pradmenų norminių duomenų sistemai (International authority system) sukurti. IFLA 46-ojoje sesijoje (1980 m.) sukonkretintos jos veiklos kryptys. Darbo grupė įpareigota parengti tarptautinį pradmenų norminių duomenų įrašų standartą, jų tvarkymo taisykles, ISADN (International standart authority number – tarptautinis standartinis pradmenų normų numeris) funkcinę paskirtį ir parengti suderinto duomenų tinklo modelį. Dauguma šių tikslų buvo realizuota 1984 metais išleidus pradmenų normų ir nuorodinių įrašų nuorodymus – GARE, o 1991 metais – UNIMARC formatą. Pirmasis dokumentas standartizavo pradmenų normos įrašų asmenvardžiams, kolektyvams ir unifikuotoms anonimines klasikos antraštėms formas.

¹⁹ Spicok unificirovannyh zagolovkov opisaniya zakonodatelnyh i ministerskich organov evropejskich stran : metodičeskije rekomendacii. Moskva, 1974. 42 s. Rusų k.

²⁰ List of uniform heading for higher legislative and ministerial bodies in European countries. 2nd ed. rev. London : IFLA International Office for UBC, 1979. X, 53 p.

²¹ Verona E. Corporate headings: their use in library catalogues and national bibliographies. London, 1975. 224 p.

²² Anonymous classics : a list of uniform headings for European literatures. London : IFLA International Office for UBC, 1978. IX, 119 p.

1977–1980 metais Londone paskelbtos rekomendacijos dėl kolektyvinio autoriaus pradmens formos ir struktūros²³, Afrikos šalių įstatymų leidimo institucijų ir ministerijų pradmenų sąrašas²⁴, pradmens normų struktūros tarptautinių taisyklių „Asmenvardžiai“ trečiasis leidimas²⁵ (dabar rengiamas ketvirtasis pataisytas leidimas).

1981 metais pasirodė katalikų bažnyčios lotyniškiųjų ritualų liturginių darbų antraščių sąrašo antrasis leidimas²⁶ (naujas leidimas numatytas 1996 metais) ir valstybių pavadinimų normų sąrašas²⁷.

1983 metais IFLA Tarptautinės norminių kartotekų sistemos darbo grupė parengė norminio pradmens duomenų įrašų ir nuorodų vadovo projektą „Guidelines for authority and reference entries“. IFLA 49-ojoje sesijoje (1983 m.) jis buvo apsvaistytas, 1984 metais patvirtintas ir paskelbtas²⁸. Šiame dokumente nustatyta norminių duomenų struktūra ir elementai.

1989 metais atliktas individualaus autoriaus norminio pradmens tyrimas, kurio objektas buvo Didžiosios Britanijos, Kanados, Nyderlandų, Portugalijos, Prancūzijos, Švedijos ir Vokietijos valstybinės bibliografijos centrų duomenys.

Klausimas dėl norminio pradmens duomenų masyvų suderinamumo įtrauktas į katalogavimo sekcijos 1990–1991 m. programą. F. Bourdon (Prancūzija) baigė tyrimą apie duomenų skirtumus valstybinės bibliografijos centruose, bibliotekose ir informacijos centruose.

1993 metais paskelbtas individualaus autoriaus pradmens vadovas²⁹.

Pradmens normos duomenų masyvą sudaro unifikuoti asmenvardžiai, kolektyvų pavadinimai, anoniminių klasikos kūrinių unifikuotos antraštės, liturginių tekstų pavadinimų standartinės formos ir t. t. Be asmens pavardės, vardo, slapyvardžių, į norminio pradmens duomenų masyvą įeina jo profesija, mokslinis vardas, titulas ir pan., gyvenimo datos (labai svarbus identifikavimo duomenis). Pradmens įrašas, skirtas kolektyvui, taip pat turi keletą elementų (pavadinimas, tipas, veiklos sfera, įsteigimo data, steigimo numeris, pavadinimų keitimas ir t. t.). Masyvai apima taip pat alternatyvias pradmens formas, įvairias nuorodas, kurios reikalingos unifikuotam pradmeniui naudoti, peržiūrėti, ryšiams tarp jų nustatyti. Juose pateikiami duomenys apie

²³ Form and structure of corporate headings : recommendations of the Working group on corporate headings. London : IFLA International Office for UBC. 1980. X, 15 p. ISBN 3-598-10962-8.

²⁴ African legislative and ministerial bodies : list of uniform headings for higher legislative and ministerial bodies in African countries. London : IFLA Intern. Office for UBC, 1980.

²⁵ Names of persons : national usages for entry in catalogues. 3rd ed. London : IFLA International Office for UBC, 1977. X, 193 p.

²⁶ List of uniform titles for liturgical works of the Latin rites of the Catholic Church. 2nd rev. ed. London : IFLA International Office for UBC, 1981. X, 17 p. ISBN 3-598-10957-1.

²⁷ Names of states : an authority list of language forms for catalogue entries. London : IFLA International Office for UBC, 1981. VIII, 49 p. ISBN 3-598-10958-X.

²⁸ Guidelines for authority and reference entries. London : IFLA International Programme for UBC, 1984. XIV, 40 p.

²⁹ Guidelines for subject authority and reference entries. München; New Providence; London; Paris : Saur, 1993. 61 p. (UBCIM publications; new series, vol. 12). ISBN 3-598-11180-0.

naudotus šaltinius, nuorodos į taisykles, kuriomis privalu naudotis, nurodoma įrašą parengusi katalogavimo tarnyba, jo sudarymo data³⁰.

Efektyviems pradmens normos duomenų mainams yra sukurti valstybiniai formatai ir tarptautinis UNIMARC/Authorities. Pastarasis išleistas 1991 metais³¹. Jame numatytos mašininio įrašo žymės, polaukių identifikatorius nuorodoms ir paaiškinimams. Pradmens normos duomenų bankai sudaromi remiantis valstybinės bibliografijos centro gaunamais dokumentais ir naudojantis retrospektyviosios bibliografijos duomenų masyvais. Jie nuolat koreguojami – operatyviai įvedamos autorių mirties datos, duomenys apie kolektyvų pavadinimų pasikeitimą ir t. t.

Kryptingas pradmens normų duomenų kaupimas ir naudojimas įvairiose pasaulio valstybėse prasidėjo skirtingu laiku ir įvairiomis formomis. Pavyzdžiui, Japonijos nacionalinė parlamentinė biblioteka 1948 metais pradėjo rengti japonų autorių vardų kartoteką. Kompiuterizavus jos sudarymą, 1979 metais ji buvo išleista dviem tomais („National diet library authority file for Japanese authors post Edoera“). Į leidinių įtraukti japonų autoriai nuo 1870 m.

Prancūzijoje bibliografinio įrašo pradmens formą reglamentuoja valstybiniai standartai Z 44–061, Z 44–062 (individualiam autoriui, 1963 m.) ir Z 44–060 (kolektyviniam autoriui, 1955 m.).

1975 metais Kanadoje pradėjo funkcionuoti pradmens normos duomenų sistemis. 1980 metais jame buvo sukaupta 100 tūkst. įrašų³².

JAV pirmą kompiuterizuotą duomenų bazę aštuntojo dešimtmečio viduryje parengė Niujorko viešoji biblioteka.

Kongreso bibliotekoje 1976 metais buvo įsteigtas specialus skyrius pradmens normoms rengti. 1978 metais bibliotekoje pradėtas rengti retrospektyvusis pradmens normos duomenų masyvas. 1981 metais jame buvo 500 tūkst. įrašų³³. Didelį ekonominį efektą davė JAV sukurta Integuota norminių pradmens duomenų sistema (Linked authority system project – LASP). Jos masyve 1986 m. pradžioje buvo 1,4 mln. asmenvardžių ir 66,7 tūkst. serijų pavadinimų³⁴.

Kanadoje automatizuotas pradmens normos duomenų sistemis įkurtas 1975 metais. Nuo 1979 metų egzistuoja SHARAF (Shared authority file project). 1980 metais buvo paskelbtas CanMARC formatas, skirtas mašininiam kolektyvinio autoriaus pradmens duomenims įrašyti.

³⁰ Plačiau žr.: Bourdon F. Tarptautinė autorizuotų vardų apskaita ir valstybinės bibliografijos tarnybos vaidmuo // Bibliografijos žinios, 1994. Vilnius, 1995. P. 55–71.

³¹ UNIMARC/Authorities : universal format for authorities. München; London; New York; Paris: Saur, 1991. 80 p. (UBCIM publications; new series, vol. 2). ISBN 3-598-10986-5.

³² Šindriajeva N. M. Tekuščiajia nacionalnaja bibliografija Kanady. Rusų k. // Bibliotekovedenije i bibliografija za rubežom. Sb. 94 (1983), s. 37.

³³ Suchorukov K. M. Nacionalnyje massivj avtoritetnych dannych. Rusų k. // Bibliotekovedenije i bibliografija za rubežom. Vyp. 121 (1989), s. 23.

³⁴ Burger R. H. Authority work : the creation, use, maintenance and evaluation of authority records and files. Littleton, 1985. P. 20.

Prancūzijoje pradmens normos duomenų kartotekos pradėtos 1985 metais. 1988 metais visi jos duomenys buvo įvesti į BN-OPALE bazę.

Įvairiose pasaulio valstybėse pradmens normų duomenys skelbiami mikrofišose (pvz., „Canadiana authorities“, „Name authority list“ Jungtinėje Karalystėje, „Australian Bibliographic Network-authorities“ ir kt.). Jų mainams naudojami taip pat kompaktiniai diskai, magnetinės juostos, spaudiniai.

Tarybų Sąjungoje pradmens normi imo darbai vyko lėtai. Ženklesnių rezultatų pasiekta tik aštuntojo dešimtmečio pabaigoje. 1978 metais TSRS Tarpžinybinė katalogavimo komisija parengė „TSRS tautų anoniminių klasikos kūrinių unifikuotų antraščių bibliografiniam aprašui sarašą“³⁵. Knygų rūmai 1987–1988 metais atliko eksperimentą, susijusį su savo šalies autorių vardų masovo rengimu. Buvo sudaryta 10 713 šiuolaikinių rašytojų, kritikų ir literatūrologų kartoteka, kuriai duomenys buvo rinkti pasų ir kitų dokumentų pagrindu. Masyve sukaupia informacija apie gimimo datas, mokslinius laipsnius, slapyvardžius ir pan.³⁶

Lietuvoje tarybiniais metais šiame darbo bare taip pat nuveikta nedaug. Kaip norminiai pradmens buvo įvertinti „Lietuvos TSR spaudoje“ pateikti duomenys apie žymiausio autorius³⁷. 1987 metais Valstybinė respublikinė biblioteka paskelbė kolektyvinio autoriaus pradmens sarašą³⁸.

Pradmens normos duomenų masyvą nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka pradėjo kaupti tik pastaraisiais metais. Šis darbas daromas atsižvelgiant į šiuolaikinės pasaulinės praktikos organizacinius ir metodikos reikalavimus. Pradmens normų duomenų masyvą reikėtų skelbti spaudinių pavidalu, nes kol nerealizuotas LIBIS projektas, nėra galimybių bibliotekoms gauti duomenis mašininio pavidalu. Pamažu įveikiamas ir psichologinis barjeras – individualaus autoriaus vardas pradmensyje rašomas originalo kalba. Lietuvos mokslinių bibliotekų susivienijime nutarta sunormintų asmenvardžių, kolektyvų pavadinimų ir pan. įrašams rengti naudoti UNIMARC/Authorities formatą.

Kaupdama pradmens normų duomenis, Lietuva galės operatyviai įsitraukti į tarptautinį bendradarbiavimą šioje srityje. Tai padės plisti taisyklingoms Lietuvos autorių ir kolektyvų vardų formoms užsienyje. Lietuvos kataloguotojams ir bibliografams užsienyje priimtų pradmens normų diegimas padės taupyti lėšas, garantuoti katalogavimo kokybę.

Mašininiai formatai. Vienas iš svarbiausių bibliografijos unifikuojamų objektų yra mašininiai formatai.

³⁵ Spisok unificirovannykh zaglavij dlia bibliografičeskogo opisanija anonimnich klassičeskich proizvedenij narodov SSSR : metodičeskije rekomendaciji. Moskva, 1978. 26 s. Rusų k.

³⁶ Semenovker B. A. Funkciji gosudarstvennoj bibliografiji na sovremennom etape. Rusų k. // Izdatelskoje delo : obzornaja informacija. Moskva, 1989. vyp. 4, s. 22.

³⁷ Semenovker B. A. Retrospektivnaja gosudarstvennaja bibliografija SSSR : spravočnik. Moskva, 1990. S. 54–55. Rusų k.

³⁸ Lietuvos TSR aukščiausiųjų įstatymų leidybos ir vykdomųjų organų bibliografi io aprašo pradmens sarašas. Vilnius, 1987. 7 p.

1966–1968 metais JAV Kongreso bibliotekoje buvo parengtas dideliu imlumu ir lankstumu pasižymėjęs MARC (mašininio katalogavimo) formatas. Nuo pat kūrimo pradžios jis buvo rengiamas turint tikslą keistis bibliografinė informacija ne tik tarp šalies organizacijų, bet ir tarp valstybių. Nuo 1967 metų Britanijos nacionalinės bibliografijos redakcija drauge su Kongreso biblioteka tobulino jį, pritaikydamos valstybinės bibliografijos leidinių automatizuotam leidimui. Į BNB MARC formatą buvo įvesta unifikuota rinkinių ir raštų antraštė, pastabų apie knygos adresatinę paskirtį, jos dalyką ir pan. nuorodų laukai. Siekiant sutelkti vienarūšes žinias vienoje vietoje, buvo pakeista kai kurių laukų struktūra (pavyzdžiui, vietovardžių bei administracinių-teritorinių vienetų pavadinimai).

1968 metais MARC-2 buvo publikuotas. Jo įrašo struktūra vėliau sudarė JAV valstybinio ir tarptautinio ISO-2709 standartų (1973, peržiūrėtas 1980) pamatą. MARC-2 ir anglų BNB MARC pagrindų vėliau sukurti kitų valstybių formatai: Australijoje – AUSMARC, Brazilijoje – CALCO, Danijoje – DANMARC, Islandijoje – ISMARC, Japonijoje – JAPANMARC, Kanadoje – CanMARC, Malaizijoje – MALMARC, Meksikoje – MARC/MEX, Norvegijoje – NORMARC, Prancūzijoje – MONOCLE, Rusijoje – RUSMARC, Singapūre – SINGMARC, Suomijoje – FINNMARC, Švedijoje – SWEMARC ir t. t.

Visuotinės bibliografinės apskaitos programos realizavimas privertė spręsti valstybinių formatų suderinamumo klausimą, parengti vienodą tarptautinį formatą.

Nuo 1972 metų Belgijos, Nyderlandų, Prancūzijos ir Šveicarijos valstybinės bibliografijos centrai ir nacionalinės bibliotekos pradėjo kurti standartizuotą mašininį formatą prancūzų formato MONOCLE bazėje. Rezultatas – INTERMARC, kurį netrukus priėmė trylika prancūziškai kalbančių Europos valstybių.

1973 metais tarptautiniam formatui parengti buvo sudaryta ir IFLA darbo grupė. Jo išankstinis projektas buvo parengtas 1974 metų pabaigoje, o 1975 m. spalio mėn. Paryžiuje buvo apsvarstytas pirmasis variantas. Jis gavo UNIMARC (Universal MARC) pavadinimą. Galutinį jo variantą darbo grupė priėmė savo 1976 m. balandžio 28–30 d. posėdyje Briuselyje. Šis tarptautinis formatas tampa pagrindiniu duomenų mašininio keitimosi tarp valstybinės bibliografijos centrų formatu. UNIMARC publikuotas 1977 ir 1980 metais, po to pasirodė trečiasis jo variantas ir vadovas³⁹. Antrajame leidime buvo atsižvelgta į ISBD(G) ir ISBD(M). Pagrindinį darbą atliko JAV Kongreso biblioteka. UNIMARC žinyne smulkiai aprašyti atskirų laukų ir polaukių turinys ir jų naudojimo būdai, aiškinama formato struktūra. 1991 metais pasirodė jo prancūziško varianto leidimas⁴⁰.

UNIMARC kelias į Lietuvą prasidėjo atkūrus nepriklausomybę. 1993 m. spalio mėn. Vilniuje organizuotas seminaras UNIMARC klausimais (vedė IFLA nuola-

³⁹ UNIMARC : Universal MARC format. London, 1977. XII, 126 p.; UNIMARC : Universal MARC format. 2nd ed. London, 1980. XII, 131 p.; UNIMARC manual. London, 1987. V, 482 p. ISBN 3-598-10960-1; UNIMARC manual. 2nd ed. München etc. : Saur, 1994. IV, 496 p. ISBN 3-598-11211-4.

⁴⁰ Manuel de l'UNIMARC : version française. Paris, 1991. IX, 419 p. ISBN 3-598-10984-9.

tinio UNIMARC komiteto narė M. Willer iš Kroatijos). Tais metais Bibliografijos ir knygotyros centras parengė ir išleido UNIMARC vadovo vertimą⁴¹, 1996 metais – nurodymą Nr. 1.⁴² 1994 m. birželio 2–4 d. Vilniuje buvo surengtas UBC/UNIMARC seminaras. UNIMARC formato diegimą į Lietuvos valstybinę bibliografiją apskunkina užsitęsęs ISBD vertimas, savų katalogavimo taisyklių neturėjimas, techninės problemos ir kitos priežastys.

Pasaulyje darbar konkuruoja du labiausiai paplitę – UNIMARC ir USMARC – formatai. Neseniai nutarta suderinti minimus ir Can MARC formatus ir parengti komunikacinį formatą IMARC (International MARC). Pirmieji jų harmonizavimo darbai bus baigti 1997 metų viduryje, o galutinai naujasis formatas bus sukurtas 2000 metais.

Tarptautinės standartinės dokumentų numeracijos. Privalomas tarptautinio standartinio bibliografinio aprašo ir komunikacinių formatų elementas yra tarptautiniai standartiniai dokumentų numeriai. Tai dokumentų tapatybę nustatantys simboliai, vienodi universalūs jų kodai, naudojami duomenims apdoroti pradedant dokumentų užsakymu ir baigiant suvestinių katalogų sudarymu. Sena idėja susieti į visumą perspektyviąją informaciją apie dokumentus, jų valstybinę registraciją, platinimą, saugojimą ir naudojimą tarptautinių standartinių numerinių sistemų dėka tapo reali. Tarptautinė standartinė numeracija – racionaliausias spaudinių ir kitų rūšių dokumentų identifikavimo būdas. Standartiniai numeriai atitinka leidybos, knygų prekybos, bibliografijos, bibliotekinkystės, kitų veiklos sričių, susijusių su dokumentų kaupimu, apdorojimu, saugojimu ir panaudojimu, poreikius. Galima teigti, kad jie griau-na barjerus tarp leidėjų, knygų prekybos darbuotojų, bibliotekininkų, bibliografų, kitų informacijos sferos darbuotojų, informacijos vartotojų.

Tarptautiniai standartiniai numeriai, suteikti dokumento gamybos procese, lydi jį per visą jo tolesnį kelią⁴³. Jie plačiai naudojami tarptautinėse ir valstybinėse automatizuotose informacijos sistemose. Numeriai, įrašyti leidiniuose ir duomenų bazėse ir sujungiantys pirminių dokumentų fondus su antrine (bibliografinė) informacija, leidžia greitai nustatyti dokumentų buvimo vietą.

Šiandien sunku surasti bibliotekų darbo barą, kuriame nebūtų naudojami tarptautiniai standartiniai numeriai (fondų komplektavimas, jų sudarymas ir apskaita, dokumentų paieška, aptarnavimas ir jo apskaita, TBA ir t. t.)⁴⁴. Plačios standartinių numerių naudojimo galimybės knygų leidybai ir prekybai (užsakant knygas, nustatant autorinį honorarą, atsiskaitant už jas, tiriant leidinių paklausą ir t. t.), pašto persiuntimams, referavimo, indeksavimo ir kopijavimo tarnyboms, autorių teisių agen-

⁴¹ UNIMARC vadovas : vertimas iš anglų kalbos / vertė E. Macevičius ir kt. ; ats. red. R. Varninė. Vilnius : Lietuvos nac. M. Mažvydo b-ka, 1993. VII, 378 p.

⁴² Sudėtinės dalys straipsniai žurnaluose ir knygose UNIMARC nurodymas Nr. 1. Vilnius Bibliografijos ir knygotyros centras, 1996. 13 p.

⁴³ Plačiau žr.: Walravens H. Tarptautinis standartinis knygos numeris ir jo taikymas // Bibliografijos žinios, 1994. Vilnius, 1995 P. 82–88.

⁴⁴ Plačiau sk.: Sinkevičiaus K. Spaudinių identifikavimas: problemos, perspektyvos. Vilnius, 1986. 21, [1] p.

tūroms. Jie yra ekonomiškiausias naudojamų automatizuotuose suvestiniuose kataloguose bibliografinių įrašų kodas. ISBN ir parduodamų knygų rodyklių („Books in print“) pagrindu kuriamos teleužsakymų sistemos „Teleordering“ ir saugojimo knygynuose kontrolės sistema „EPOS“. Identifikavimas jose atliekamas su ISBN. Visi procesai numeracijos dėka supaprastėja, nes nebereikia daugelį kartų kartoti dokumento aprašo duomenų. Numeriai atpalaiduoja nuo sunkaus ir varginančio nekūrybinio darbo, padeda sutrumpinti besidubliuojančius procesus. Tarptautiniai standartiniai numeriai leidžia pagerinti informacijos vartotojų aptarnavimo kokybę ir operatyvumą, duoda didelį techninį ir ekonominį efektą. Jis tuo didesnis, kuo didesnis dokumentų skaičius gauna tarptautinius standartinius numerius. ISBN ir ISSN valstybinėje bibliografijoje iš karto pripažintas kaip svarbus bibliografinės paieškos tobulinimo instrumentas.

Praktikoje žinomos ir naudojamos įvairios numerinės dokumentų sistemos. Vienos iš jų paplito tam tikroje valstybėje, kitos naudojamos tarptautiniu mastu. Kai kurios iš jų turi seną istoriją. Pavyzdžiui, LCCN – JAV Kongreso bibliotekos kortelės numeris – įvestas 1898 metais spausdintinių kortelių užsakymui identifikuoti ir jų komplekto pilnumui patikrinti. Šį numerį gaudavo kiekvienas bibliotekoje parengtas bibliografinis įrašas. Jis atsispindėjo katalogavimo leidybos procese (CIP), MARC įrašuose. Į bibliografinių duomenų bazes įtrauktas LCCN yra efektyvus paieškos elementas.

Nuo 1953 metų serialiniams ir kai kurių neperiodinių leidinių rūšių dokumentams identifikuoti naudojama numerinė sistema CODEN. 1975 metais ji tapo tarptautine. Jos numerį sudaro šeši ženklai (paskutinis – kontrolinis). Jis nurodomas serialinių leidinių viršelyje greta ISSN ir plačiai vartojamas dokumentams užsaakyti.

Tačiau valstybinei bibliografijai šiuo metu yra reikšmingiausi ISBN, ISSN, ISMN ir kiti analogiški tarptautiniai standartiniai numeriai.

Visuotinio standartinio knygų numeravimo projektas gimė 1967 metais Didžiojoje Britanijoje. Jis pradėtas įgyvendinti 1968 metais. Šią sistemą perėmė ir JAV. 1972 metais ISO priėmė tarptautinį standartą ISO/2 108–1972 (E) „Tarptautinis standartinis knygų numeris (ISBN)“. ISBN susideda iš abreviatūros ir dešimties skaičių: valstybės identifikatoriaus, leidyklos identifikatoriaus, knygos eilės numerio ir kontrolinio skaičiaus.

Pirmą kartą pasaulinėje praktikoje SBN valstybinės bibliografijos leidinyje buvo įvestas Didžiojoje Britanijoje 1968 metais. Nuo 1972 metų ISBN pradėtas nurodinti „Deutsche Bibliographie“ (nuo 1975 jį skelbiama ISBN rodyklė). Vėliau šią numerinę sistemą pradėjo taikyti kitos šalys. 1977 metais ji buvo naudojama dvidešimtyje pasaulio valstybių (Austrijoje, Barbadosė, Belgijoje, Danijoje, Ispanijoje, JAMAikoje, Kanadoje, Naujojoje Zelandijoje, Nigerijoje, Norvegijoje, PAR, Prancūzijoje, Rodezijoje, Suomijoje, Švedijoje, Šveicarijoje, Vengrijoje ir kt.). 1978 metais išleistas vadovas⁴⁵.

⁴⁵ The ISBN system : users' manual. Berlin, 1978. 16 p.

Leidžiamos specialios ISBN rodyklės. Ispanija 1973 metais pradėjo leisti rodyklę „Libros Españoles-INLE“. Joje pateikiami skaitmeniniai leidyklų identifikatoriai, leidyklų abėcėlinis sąrašas su jų identifikatoriais, knygų, turinčių ISBN, sisteminė rodyklė, autorių ir antraščių rodyklė su ISBN ir knygų, neturinčių ISBN, rodyklė. Leidžiamas tarptautinis leidėjų žinynas „Publishers' International ISBN Directory“, leidinys „ISBN Newsletter“. Patyrimą, sukauptą diegiant ISBN įvairiose šalyse, skelbia žurnalas „ISBN-review“.

ISBN naudojimas paprastai būdavo įteisinamas valstybiniais standartais, išleidžiami jo metodiniai nurodymai. Prancūzijoje vyriausybės 1981 m. gruodžio 3 d. dekretu buvo nustatyta ISBN suteikimo tvarka. Nurodyta, kad ISBN turi turėti visos knygos, jį privalo naudoti leidyklos savo reklaminiuose leidiniuose, kataloguose, knygų prekybos bibliografijos ir valstybinės bibliografijos leidiniuose⁴⁶.

Tarptautiniame kongrese valstybinės bibliografijos klausimais (Paryžius, 1977 m.) buvo akcentuota, kad privaloma standartinių numerių naudojimo sąlyga yra sukūrimas valstybinių centrų (agentūrų), kurių žinioje būtų numerių teikimas ir jų žymėjimas valstybinės bibliografijos leidiniuose. Valstybės identifikatorių nustato ISBN tarptautinė agentūra, leidyklų identifikatorius – valstybinės ISBN agentūros. Leidyklos, turinčios savo individualų identifikatorių, pačios nustato leidinių eilės numerius valstybinės agentūros jai skirtų skaičių diapazone.

Tarybų Sąjungoje 1976 metais prie Sąjunginių knygų rūmų buvo įsteigtas Tarptautinės standartinės knygų ir periodinių leidinių numeracijos rengimo ir diegimo mokslinis tiriamasis skyrius, kuris vėliau pavadintas Standartinės numeracijos moksliniu tiriamuoju centru. 1984 metais šalyje buvo atliktas ISBN diegimo eksperimentas. Jame dalyvavo leidykla „Raduga“, TSRS valstybinis spaudos komitetas (Goskomizdat) ir Sąjunginiai knygų rūmai. Patyrimas rekomenduotas kitoms leidykloms.

Diegiant ISBN, TSRS leidžiamose knygose buvo naudojamas kompleksinis knygų prekybos indeksas-šifras. Į jį įėjo leidyklos identifikatorius ir knygos eilės numeris, kurie pagal savo paskirtį sutapo su leidyklos identifikatoriumi ir knygos eilės numeriu tarptautiniame standartiniame knygos numeryje, todėl minėtų indeksų-šifrų pamažu buvo atsisakyta.

1986 metų pabaigoje TSRS priimtas valstybinis standartas 7.53-86 „Leidiniai. Tarptautinė standartinė knygų numeracija“. Nuo 1988 metų jis privalomas visoms knygoms. Nuo pačiu metu ISBN buvo įvestas valstybiniuose standartuose apie leidimo duomenis ir dokumentų bibliografinį aprašą. TSRS valstybinės agentūros funkcijas vykdė Sąjunginiai knygų rūmai. 1987 metais buvo parengti instrukciniai metodiniai nurodymai „Instrukcija o poriadke prisvojenija meždunarodnogo nomera knigi v SSSR“ ir leidyklų identifikatorių rodyklė. Yrant Tarybų Sąjungai, ISBN naudojimas sutriko. 1995 metais Rusijos knygų rūmuose įsteigta valstybinė ISBN agentūra. Šioje šalyje eina „Ukazatelj identifikatorov izdatelstv, izdajuščich organizacij strany“, valstybinės bibliografijos leidinys „Knižnaja lietopisj“ skelbia klaidingų ISBN rodyklę.

⁴⁶ L'emplacement du numero ISBN sur les livres et les catalogues // Livres Hebdo. 1984. N 12, p. 81.

Diegiant ISBN Lietuvoje, jau tarybiniais metais sukauptas tam tikras patyrimas. 1987 metais vyko respublikinis seminaras ISBN diegimo klausimais. Knygų rūmai parengė instrukcinę-metodinę medžiagą. Iki 1991 metų ISBN Lietuvoje leistoms knygoms teikė Sąjunginiai knygų rūmai. Pagal Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos nuostatus tarptautinius standartinius numerius Lietuvoje išleidžiamoms spaudiniams dabar teikia Bibliografijos ir knygotyros centras. 1992 metais jame buvo įkurta ISBN agentūra. Kadangi Lietuva pagal knygų leidybos apimtį priskirta ketvirtajai grupei, ji gavo keturženklį valstybės identifikatorių (9986). Bibliografijos ir knygotyros centrui talkina Tarptautinė ISBN agentūra Berlyne. Nerimą kelia dažnai pasitaikančios ISBN klaidos. Tai ne tik apsunkina knygos paiešką, bet ir menkina numeracijos prestižą. Knygų leidėjams reikėtų pasirūpinti pereiti prie ISBN žymėjimo brūkšniniais kodais.

Pasaulinė ISBN sistema nuolat plečiama. 1969 metais numeriai buvo suteikiami ir vaizdojuostėms, mikrofišoms, mikrokompiuterių matematinio aprūpinimo medžiagai ir pan. Kadangi pasitaiko numeravimo klaidų, parengtas universalus standartinis knygų kodas (Universal standard book code – USBC) didelėms bibliografinių duomenų bazėms. Jį naudojant, nustatomi numerių dubliavimo faktai.

UNISIST programoje gimė pradinė serialinių leidinių standartinio numeravimo idėja. Iš pradžių ji buvo siejama su mokslo ir technikos žurnalų citavimo sutvarkymu. Problema buvo pradėta tirti 1971 metais. Vėliau buvo įsteigta ISDS (International serials data system – tarptautinė duomenų apie serialinius leidinius sistema). Tai tarpvyriausybė organizacija, kurios vienas iš pagrindinių tikslų yra plėtoti ir skatinti serialinių leidinių registravimą pasaulyje ir kartu suintensyvinti informacijos apie juos paiešką ir jos tarptautinius mainus. ISDS uždaviniai: 1) parengti ir nuolat papildyti duomenis apie serialinius leidinius; 2) teikti ISSN išeinantiems serialiniams leidiniams; 3) palengvinti informacijos, skelbiamos serialiniuose leidiniuose, paiešką; 4) padaryti šią informaciją prieinamą visiems informacijos vartotojams; 5) užmegzti bibliotekų, bibliografijos tarnybų, serialinių leidinių leidėjų ir tarptautinių organizacijų bendradarbiavimą; 6) padėti diegti tarptautinį standartinį bibliografinį aprašą ir keistis informacija apie serialinius leidinius. ISDS nuo pat pradžių buvo grindžiama savanorišku valstybių bendradarbiavimu. Tarptautinis ISDS centras buvo įkurtas UNESCO ir Prancūzijos vyriausybės susitarimu Paryžiuje. Jis įsikūrė Prancūzijos nacionalinėje bibliotekoje. 1976 metais buvo patvirtinti ISDS įstatai. Pagrindinis centro tikslas yra organizuoti ir koordinuoti sistemos veiklą.

1973 metais pasirodė pirmasis ISDS vadovas⁴⁷. Rengiamos serialinių leidinių antraščių rodyklės, ISSN registras, ISSN rodyklės, sisteminė antraščių rodyklė („IST“), naujų ir pakeitusių pavadinimų serialinių leidinių rodyklė („TNA“), naujų leidinių sąrašai („LNT“) ir kt. ISDS registras leidžiamas mikrofišų pavidalu ir ketvirtiniais CD-ROM diskais. Jame yra bazinės rinkmenos duomenys, ISSN ir antraščių rodyklės.

⁴⁷ Guidelines for ISDS. Paris: UNESCO, 1973.

Valstybiniai ISDS centrai steigiami dvišaliu susitarimu su Tarptautiniu centru. Pagrindinės jų funkcijos yra: 1) serialinių leidinių registravimas; 2) ISSN teikimas; 3) duomenų siuntimas į Tarptautinį ISDS centrą. Taigi jie kaupia išsamiausią informaciją apie siuntybėje leidžiamus serialinius leidinius. Todėl optimalus variantas, kai valstybiniai ISDS centrai įsikuria valstybinės bibliografijos centre. Kiekvienas naujas valstybinis centras gauna ISSN komplektą. Į jo uždavinius taip pat įeina registracinės antraštės suteikimas. Registracinė antraštė – tai ISSN centrų nustatyta antraštė serialinių leidinių tapatumui nustatyti ir jiems registruoti. Ji glaudžiai susijusi su ISSN. Kiekvieną registracinę antraštę atitinka vienas ISSN ir atvirkščiai. Ja paprastai tampa serialinio leidinio antraštė. Kai ji turi keletą variantų, tai tik vienas iš jų tampa registracine antrašte. Jeigu serialinio leidinio antraštę sudaro tik žodžiai „Mokslo darbai“, „Pranešimai“, „Mokslo darbų rinkinys“ ir pan., tai jie tampa pirmuoju registracinės antraštės elementu. Antruoju elementu tokiais atvejais būna leidžiančiojo kolektyvo pavadinimas.

Vienas iš valstybinių ISSN centrų uždavinių yra ISSN propagavimas.

Taigi tarp tarptautinio ir valstybinių centrų vyksta reguliarius informacijos mainai. Kadangi ne visi valstybiniai centrai yra kompiuterizuoti, informacija tokiais atvejais gali būti pateikiama raštu.

ISDS bibliografinio įrašo formatas priklauso MARC sistemos pogrupiui. ISDS duomenų skaičius – 30, iš jų tik trečdalis yra esminiai, o kiti gali būti perduoti vėliau. Tai paraiškos apie leidinį data arba paskutinės modifikacijos laikas, valstybinio ISSN centro kodas, leidinio ISSN, leidinio statusas, tipas, rūšis, pasirodymo laikas, periodiškumas, valstybė, originalios antraštės abėcėlė, leidinio kalba, UDK indeksas, registracinė antraštė, leidinio santrumpa (pagal ISO/D/S-833 „International List of Periodical Title Word Abbreviation“), antraštės variantai, priedai, leidykla ir kt. Nuorodų sistema susieja įvairias vieno serialinio leidinio antraštes, antraščių pakeitimus, todėl sakoma, kad ji atspindi vieno serialinio leidinio bibliografinę istoriją.

Vienodas bibliografinis įrašas, kurį garantuoja ISDS ir ISBD (S), sudaro galią informacijos vartotojams teikti įvairias paslaugas. ISDS ir katalogavimo taisyklės buvo derinamos ISDS centrų direktorių susitikime Helsinkyje 1982 metais ir kituose renginiuose. Didelėmis pastangomis pavyko pasiekti pakankamą ISDS ir ISBD (S) suderinamumą.

Pirmieji valstybiniai centrai buvo įsteigti 1972 metais Australijoje, Didžiojoje Britanijoje, JAV (National Serials Data Program Kongreso bibliotekoje). 1973 metais toks centras įkurtas Kanados nacionalinėje bibliotekoje. 1982 metais pasaulyje jau veikė 40 valstybinių ISDS centrų⁴⁸.

Tarybų Sąjungoje ISSN pradėti diegti 1978 m. antrajame pusmetyje. Juos imta žymėti visuose serialiniuose leidiniuose, išskyrus laikraščius ir leidinius, kurių tiražas mažesnis negu 200 egzempliorių. Iki 1991 metų duomenis apie Lietuvos serialinius leidinius į Tarptautinį ISDS centrą pristatydavo ir ISSN serialiniams leidiniams skirdavo Sąjunginiai knygu rūmai. 1993 metais buvo įkurta ISSN Lietuvos agentūra. Kaip

⁴⁸ Anderson D. Universalnyj bibliografičeskij učiot : istorija, sovremennoje sostojanije, perspektivnyj razvitija. Rusų k. // Bibliotekovedenje i bibliografija za rubežom. Sb. 97 (1984), s. 49.

ir daugelyje kitų valstybių, ji įsteigta valstybinės bibliografijos centre – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centre. Ji gavo reikalingą dokumentaciją, įsigijo kompiuterinės technikos ir programinės įrangos.

Tarptautinį standartinį serialinių leidinių numerį rengė Amerikos standartų instituto komisija Z-39. Jos parengtą projektą išnagrinėjo ISO/TK/46 ir priėmė jį tarptautinio standarto pamatu. 1975 metais priimtas tarptautinis standartas ISO 3 297. Pagal jį numerį sudaro 8 ženklų kodas.

Tarptautiniame standartiniame serialinių leidinių apraše ISBD (S) ISSN naudojamas kaip identifikatorius. Todėl jis buvo greit įdiegtas į valstybinės bibliografijos leidinius. Pirmoji Vakarų Europos valstybė, kuri ėmė naudoti ISSN, buvo Prancūzija („Bibliographie de la France“).

IV socialistinių šalių bibliografų pasitarime (1977 m.) pabrėžta, kad atėjo laikas pradėti kurti netradicinių rūšių dokumentų standartinės numeracijos sistemą. Šiuo metu sukurtos šios sistemos: ISMN („International Standard Music Number“) natoms, ISRC („International Standard Recording Number“) muzikos įrašams, ISRN („International Standard Report Number“) ataskaitoms. Lietuvoje veikia ir ISMN agentūra. Ji įsteigta 1994 metais.

Vietoj išvadų. Atkūrus nepriklausomybę, Lietuvai susidarė realios galimybės tiesiogiai ir greitai įsitraukti į pasaulinę informacijos sistemą. Tačiau rinkos sąlygomis ji privalo pasirūpinti rengti konkurentabilią, tarptautinius reikalavimus, normas ir taisykles atitinkančią informaciją. Todėl tampa aktualus įvairių pasaulio valstybių sukaupto šios srities patyrimo apibendrinimas.

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra

Įteikta 1996 m. balandžio mėn.

INTERNATIONAL UNIFICATION AND NATIONAL BIBLIOGRAPHY

Osvaldas Janonis

S u m m a r y

Every single bibliographic agency knows from its own experience that only nation-wide standards ensure the exchange of bibliographic data inside the country. The development of international co-operation requires adoption of the standards on the international level. The international unification guarantees the compatibility of bibliographic data and possibility of universal access to it.

The article deals with the adaptation of international bibliographic standards to Lithuanian needs. Essential for Universal Bibliographic Control are the International Standards for Bibliographic Description (ISBD) and machine readable format – UNIMARC, international systems of standard numbering of publications (ISSN, ISBN, ISMN, ISRC, ISRN). New significance is acquired by the standards for authority data. The experience of the bibliographic agencies in foreign countries is characterised in the article. The author describes the situation of incorporating the international standards into the work of the bibliographic services, especially the National Bibliographic Agency (the Centre of Bibliography and Book Science). This Agency is responsible for translation of the international standards and dissemination of the information about them as well as monitoring the situation of their implementation.

At present Lithuania has a real possibility to join the international information system. In the conditions of the market economy the main requirement is to prepare competitive bibliographic information corresponding to the standards and rules of global bibliographic network.